ROCZNIK SPYTKOWICKI
nr 5(2026), s. 83-111
https://doi.org/10.12797/RSpyt05.2026.05.03
Licencja: CC BY-NC-ND 4.0

Konrad Meus
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
https://orcid.org/0000-0002-6865-2174
konrad.meus@uken.krakow.pl

Źródła do dziejów ziemi spytkowickiej w zasobach Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie, cz. 1: Metryki gruntowe

Wstęp

W 1772 r., w wyniku długofalowej działalności militarno-dyplomatycznej Prus, Rosji oraz Austrii, doszło do pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej Obojga Narodów. W konsekwencji na blisko półtora wieku ziemia spytkowicka i obszar byłego księstwa oświęcimsko-zatorskiego zostały włączone w granice monarchii habsburskiej. Nową granicę pomiędzy Austrią a jeszcze istniejącym państwem polsko-litewskim poprowadzono m.in. na linii Wisły. Po dokonaniu pierwszego rozbioru cesarzowa Maria Teresa niemal natychmiast przystąpiła do organizacji nowej prowincji, którą od miast Halicza oraz Włodzimierza nazwano Galicją i Lodomerią (nazwy zlatynizowane). Do pierwszych decyzji cesarzowej należało ustanowienie nowej siedziby dla władz gubernialnych. Wybór stolicy dla Galicji nie był oczywisty. W planach austriackich przewijały się Jarosław, Tarnów, a także Lwów. Ostatecznie zadecydowano o wskazaniu Lwowa jako miasta stołecznego dla tej części imperium Habsburgów. Tym sposobem do momentu upadku naddunajskiej monarchii oraz włączenia ziem byłego zaboru austriackiego do II Rzeczypospolitej Lwów posiadał rangę nie tylko najważniejszego galicyjskiego miasta, dystansując Kraków, ale również jednego z najistotniejszych ośrodków Austrii, ustępującego miejsca jedynie Wiedniowi, Pradze i Budapesztowi.

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie: specyfika zasobu

Współczesna mapa archiwalna Lwowa obejmuje kilka instytucji kluczowych dla każdego badacza „długiego XIX wieku", jak zwykło się określać w historiografii tę epokę. Przechowywane w nich zbiory, pomimo pojałtańskiej zmiany granic państwowych, są fundamentalne dla tematów dotykających problematyki galicyjskich miast oraz wsi położonych na obecnym terytorium Polski (od Białej – obecnie Bielska-Białej – i Żywca na zachodzie po Przemyśl na wschodzie). Mowa tutaj o: Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie (Центральний Державний Історичний Архів України у Львові, dalej: CDIAL), Państwowym Archiwum Obwodu Lwowskiego (Державний Архів Львівської Області), Lwowskiej Naukowej Bibliotece im. Wasyla Stefanyka (Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника) – czyli przedwojennym lwowskim Ossolineum – a także Bibliotece Naukowej Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu im. Iwana Franki (Бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка). O ile w przypadku badań nad dziejami miast wszystkie wymienione jednostki gromadzą materiał archiwalny i biblioteczny istotny dla rekonstrukcji życia politycznego, społeczno-gospodarczego i kulturalnego w minionych wiekach, o tyle w kontekście badania historii wsi na wyróżnienie zasługuje przede wszystkim Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy. Jest ono zlokalizowane w dawnych zabudowaniach klasztoru Ojców Bernardynów przy Placu Soborna 3a (dawniej Placu Bernardyńskim) we Lwowie.

Właściwa adaptacja poklasztornych budynków na cele archiwalne nastąpiła w grudniu 1783 r., gdy decyzją cesarza Józefa II doszło do kasaty klasztoru, a usytuowany w sercu Lwowa gmach pobernardyński opustoszał[1]. Wówczas też cesarz podjął decyzję o utworzeniu instytucji chroniącej dokumentację archiwalną o proweniencji przedrozbiorowej. Wiedeński dwór działał pod wpływem polskiej szlachty, chcącej zabezpieczyć w nowym państwie swoje żywotne interesy. Deponowana we Lwowie dokumentacja dotyczyła rodowodów szlacheckich, posiadanych majątków. Do galicyjskiej stolicy zwożono z obszaru prowincji również księgi zniesionych sądów szlacheckich. Zanim powołano do życia archiwum, dokumenty złożono w pomieszczeniach dawnej biblioteki klasztornej. Prace inwentaryzacyjne zlecono w 1784 r. Antoniemu Poletyło (1744-1822). Lwowskiemu archiwum nadano łacińską nazwę Cesareo-regium antiquorum actorum terrestrium et castrensium Galiciensium tum corroborationis documentorum officium (pol. Cesarsko-Królewski Urząd Dawnych Akt Ziemskich

[1] Więcej na ten temat pisze: R. Nowacki, *Archiwum Krajowe Akt Grodzkich i Ziemskich we Lwowie w latach 1879-1933*, „Rocznik Lwowski" 2003, [on-line:] http://www.lwow.com.pl/rocznik/2003/archiwa1.html (dostęp: 10 X 2026).

i Grodzkich Galicyjskich oraz Uwierzytelniania Dokumentów)[2]. Poletyło stanął na czele zespołu liczącego 150 pisarzy, których zadaniem było uporządkowanie akt[3]. Prace przyspieszyły w 1787 r. i właściwe porządkowanie archiwum zwieńczono sukcesem 3 lata później, aczkolwiek jeszcze przez kolejne 10 lat indeksowano zgromadzone księgi[4].

W początkach autonomii Sejm Galicyjski podjął decyzję, aby Archiwum Bernardyńskie – jak zwyczajowo nazywano lwowskie archiwum – przeszło spod zarządu centralnego na krajowy. Po latach prac przygotowawczych, 21 sierpnia 1877 r., przyjęto uchwałę sejmową mówiącą o przekształceniu tej instytucji w Archiwum Akt Grodzkich i Ziemskich. Na pierwszego dyrektora wybrano Ksawerego Liskego – znakomitego historyka, a zarazem polskiego patriotę wspierającego powstanie styczniowe, za co w zaborze pruskim spotkały go ze strony władz liczne szykany[5]. Powszechne uznanie w środowisku historyków przyniosło mu kierowanie (od stycznia 1869 r.)[6] zespołem zajmującym się edycją dzieła zatytułowanego: *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego*, wydawanego przez galicyjski Wydział Krajowy[7]. Po śmierci Liskego w 1891 r., z rekomendacji krakowskiej Akademii Umiejętności, na stanowisko dyrektora wybrano historyka i archiwistę Oswalda Balzera, który sprawował tę funkcję do śmierci w 1933 r. W trakcie swojej długiej archiwalnej kariery (trwającej 43 lata) dopełnił on dzieła uporządkowania tego wyjątkowego dla dziejów Polski i Polaków archiwum[8]. Z perspektywy niniejszego artykułu jedną z kluczowych kwestii stało się pozyskanie przez Balzera dla zarządzanego przezeń archiwum metryk gruntowych wytworzonych przez państwo austriackie na potrzeby fiskalne w latach 80. XVIII w. oraz na przełomie drugiej i trzeciej dekady XIX w.[9]

---

2 R. Jop, *Indeksy do ksiąg ziemskich, grodzkich i podkomorskich z wieków XVIII i XIX w Archiwum Państwowym w Lublinie*, „Studia Archiwalne" 2017, [t.] 4, s. 48-49.

3 *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego*, t. 1, wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego, Lwów 1868, s. XI.

4 *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie. Przewodnik po zasobie archiwalnym*, oprac. A. Krochmal, Warszawa 2005, s. 9.

5 F. Kiryk, *Ksawery Liske. U źródeł naukowej regionalistyki polskiej* [W aneksie referat K. Liskego przedstawiony podczas II Zjazdu Historyków Polskich we Lwowie w 1890 r.: *W jaki sposób dałby się rozbudzić i rozwinąć ruch naukowy na prowincji?*], w: *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa*, t. 5: *Ludzie Lwowa*, red. K. Karolczak, Kraków 2005, s. 69-71.

6 *Ibidem*, s. 71-72.

7 Por. *Akta grodzkie i ziemskie…*

8 S. Turska, *Oswald Balzer (1853-1933) – wybitny historyk prawa i archiwista*, „Zeszyty Naukowe. Zbliżenia Cywilizacyjne" 2021, t. 17, nr 1, s. 73-75.

9 R. Nowacki, *Archiwum Krajowe Akt…*

Metryki katastralne i ich znaczenie w badaniach ziemi spytkowickiej

Na początku ubiegłego wieku Oswald Balzer jako dyrektor lwowskiego Archiwum Akt Grodzkich i Ziemskich rozpoczął zabiegi mające na celu pozyskanie od administracji państwowej metryk cesarskich – zarówno tych wytworzonych w latach panowania cesarza Józefa II (stąd określanych metrykami józefińskimi), jak i tych z okresu rządów Franciszka I Habsburga (nazywanych metrykami franciszkańskimi). Aby uskutecznić swoje działania, 19 lutego 1905 r. Balzer wystosował do Wydziału Krajowego list, w którym dowodził wagi historycznej metryki józefińskiej:

> Księgi katastralne józefińskie są pierwszorzędnym materiałem źródłowym do badań historyczno-statystycznych w zakresie dziejów gospodarstwa społecznego, przede wszystkim zaś rolnictwa Galicji w pierwszych czasach po przejściu tego kraju pod panowanie austriackie, a zarazem nieocenionym źródłem do retrospektywnego odtworzenia stosunków gospodarczych tego kraju w ostatniej dobie istnienia Rzeczypospolitej Polskiej, czasem nawet do wyjaśnienia stosunków i urządzeń pierwotnej wsi polskiej […]. W obecnym stanie rzeczy, gdy księgi te znajdują się w przechowaniu władz skarbowych, uniemożliwiają tego rodzaju pracę zarówno trudności formalne […], jak też nieodpowiedni, nieopalony lokal; przeznaczony do ich przechowywania, bez stosownych urządzeń do pracy naukowej […] skutkiem niewłaściwego pomieszczenia tych ksiąg i wynikającej stąd konieczności zaniechania odnośnych badań nauka nasza już dotąd wielką poniosła szkodę[10].

Determinacja Balzera doprowadziła do tego, że w latach 1905-1907 Archiwum Akt Grodzkich i Ziemskich zyskało zbiór metryk liczący 12 tysięcy tomów. Tym sposobem instytucjonalny spadkobierca tamtego archiwum, a więc Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, pozostaje wyłącznym depozytariuszem tych fundamentalnych dla badaczy wsi galicyjskich materiałów źródłowych[11]. Obecnie we Lwowie przechowywane są tysiące metryk pogrupowane w 39 dużych opisów archiwalnych (według nomenklatury ukraińskiej), z czego 20 dotyczy metryki józefińskiej, a 19 – franciszkańskiej[12].

[10] Ibidem.

[11] W 1965 r. ukazał się drukiem inwentarz wszystkich miejscowości, których metryki są zlokalizowane w zbiorach obecnego Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie. Zob. Йосифінська *(1785-1788) і* Францисканська *(1819-1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Покажчик населених пунктів*, Київ 1965.

[12] Zob. *Gospodarka Galicji 1772-1867. Inwentarz materiałów historycznych z archiwów i bibliotek Polski, Austrii i Ukrainy*, t. 1, red. K. Ślusarek, Kraków 2015, s. 20; *Gospodarka Galicji 1772-1867. Inwentarz materiałów historycznych z archiwów i bibliotek Polski, Austrii i Ukrainy*, t. 2, red. K. Ślusarek, Kraków 2015, s. 107-169.

Pierwsza z wymienionych metryk (józefińska) została sporządzona na podstawie patentu cesarskiego z 20 kwietnia 1785 r. (zob. fot. 1)[13]. Władze wiedeńskie dążyły do przygotowania katastru, który umożliwiłby ustalenie odpowiednich podatków gruntowych adekwatnych do uprawianego areału oraz dochodów z niego uzyskiwanych. Założenie było szczytne, przy obliczaniu podatku od gruntu miała bowiem obowiązywać zasada równości[14]. Aby uskutecznić przeprowadzenie masowej operacji pomiaru gruntów, zobligowano gromady oraz obszary dworskie (dominia) do wydelegowania oficjalisty (urzędnika). Wytypowane osoby przechodziły szkolenie w czynnościach pomiarowych, po czym były obligowane do złożenia przysięgi, w której deklarowały rzetelną realizację powierzonych obowiązków. Urzędnikowi każdorazowo towarzyszyli wójt gminy oraz mężowie zaufania. Ich liczba najczęściej nie przekraczała sześciu osób. Gremium to tworzyli cieszący się największą estymą członkowie gromady wiejskiej, co miało uwiarygodnić prowadzone pomiary. Równolegle właściciel dominium składał oświadczenie co do wielkości posiadanego majątku. Wyniki pomiarów oraz towarzyszących im fasji (zeznań) deponowano w urzędzie wójtowskim lub parafialnym. Zabieg ten umożliwiał wzajemną kontrolę osób składających oświadczenia oraz ponowną weryfikację dokonanych wyliczeń. W przypadku terenów górzystych lub podmokłych w pomiarach uczestniczyli wyspecjalizowani geodeci przysłani przez Unterkommission des Kreises (podkomisję cyrkularną). Pracowali oni pod auspicjami właściwego urzędu cyrkularnego (w przypadku ziemi spytkowickiej mowa o cyrkule myślenickim). Na miejscu kierowali pracami pomiarowymi wykonywanymi przez tzw. komisję lokalną[15]. Za niezgodność w zgłoszonych oświadczeniach oraz w pomiarach przewidziano sankcje polegające na konfiskacie niezadeklarowanego majątku na rzecz skarbu państwa, a następnie sprzedanie go w formie licytacji. Dopuszczano też możliwość odstąpienia zajętego gruntu osobie, która wykazała zaistniałe nieścisłości lub próbę oszustwa[16]. Oczywiście nowy podatek i – przede wszystkim – metoda jego wyliczania wzbudzały kontrowersje zarówno wśród właścicieli ziemskich, jak i włościan. Co ciekawe, wątpliwości zgłaszali także

[13] Kataster józefiński był faktycznie kontynuacją reform fiskalnych wprowadzanych już w okresie rządów Marii Teresy. Otóż w 1748 r. wpływy podatku gruntowego oraz zarząd nad nimi zostały scedowane przez sejmy ziemskie na władzę centralną. Korzystając z nowych okoliczności, cesarzowa Maria Teresa rozpoczęła prace nad tzw. rektyfikacją podatkową, której celem było ustalenie podstawy podatku od gruntu. Po blisko 20 latach przygotowań (w 1768 r.) wprowadzono tzw. kataster terezjański. Największym mankamentem tego katastru był fakt, że opierał się on wyłącznie na zeznaniach podatników (fasjach), a nie na szczegółowych pomiarach gruntów. Za nowość zastosowaną w katastrze terezjańskim należy uznać częściowe zniesienie przywilejów gruntów dominialnych, które dotychczas nie podlegały opodatkowaniu. Jak zauważył Jan Wydro, po 1768 r. dominia musiały płacić stawkę podatkową od gruntu w wysokości około połowy stawki obowiązującej grunty rustykalne. Niemniej była to pierwsza decyzja Wiednia mająca na celu zniesienie uprzywilejowania szlachty i duchowieństwa. J. Wydro, *Kataster gruntowy austriacki i jego znaczenie dla Galicji*, „Studia Historyczne" 1967, R. 10, z. 1/2 (36/37), s. 147-148.

[14] Ibidem, s. 148.

[15] Ibidem, s. 149.

[16] Ibidem, s. 149-150.

urzędnicy państwowi związani m.in. z komisją zajmującą się regulacjami podatkowymi. Podnoszono zwłaszcza kwestię braku wykwalifikowanego personelu dokonującego pomiarów oraz właściwego sprzętu mierniczego. Podstawową jednostką powierzchni wykorzystywaną w katastrze była morga austriacka, która liczyła 1548 sążni. Dla ułatwienia obliczeń Nadworna Komisja Regulacji Podatków ustaliła, że 1 morga jest równa 1600 sążniom kwadratowym[17]. Najwięcej problemu sprawiało jednak wadliwe obliczanie wysokości naliczanego podatku katastralnego. Otóż Austriacy za podstawę przyjęli dochód brutto uzyskiwany po przeliczeniu zbiorów zebranych z gospodarstwa, co oznaczało, że kwoty nie pomniejszano o nakład środków takich jak ziarno zakupione na zasiew[18].

Kataster gruntowy opracowany w okresie rządów Józefa II składał się z trzech zasadniczych części, aczkolwiek zdarzało się, że mogło to być nawet i kilkanaście różnych dokumentów. Bezsprzecznie największą wagę dla współczesnych badaczy przedstawia tzw. księga pomiarowa, formalnie określana w patencie cesarskim jako *Fasja* lub *Tabela fasji*. Tabela była dość precyzyjna i składała się z 22 kolumn. Formatki miały charakter drukowany. Z kolei szczegółowe dane dotyczące konkretnych miejscowości uzupełniano ręcznie (zob. fot. 2). Za wprowadzenie danych najczęściej odpowiadał urzędnik nazywany mandatariuszem. On też uczestniczył w pomiarach. Czasami działania te pozostawały w gestii ekonoma przysłanego przez właściciela nieruchomości[19]. W księdze pomiarów znajdował się imienny wykaz każdego posiadacza gruntowego wraz z numerem topograficznym działki oraz numerem domu. Danym personalnym towarzyszyła informacja na temat charakteru spisanego gruntu, a więc dookreślenie, czy mowa o ogrodzie, łące, polu rolnym, stawie, lesie itp. W celu obliczenia wysokości podatku wykazywano w kolejnych rubrykach miary powierzchni mierzonych parceli oraz wysiewy zbóż. O ile te rubryki nie były zbyt ważne i często pozostawały puste, o tyle kluczowe znaczenie miały kolejne. Umieszczano w nich informację o powierzchni spisanego gruntu, podawaną w morgach oraz sążniach kwadratowych. Dalej wykazywano wysokość uzyskanego zbioru z trzech ostatnich lat – zbiory podawano dla czterech podstawowych kategorii zbóż: pszenicy, żyta, jęczmienia oraz owsa, a zebrane plony rejestrowano w korcach i garncach. Następne cztery rubryki odnosiły się do gruntów określonych jako łąki. Pod tym sformułowaniem kryły się nie tylko łąki *sensu stricte*, ale również ogrody, krzaki i pastwiska. Podobnie jak w przypadku pól ornych, wykazywano tu powierzchnię działki oraz wysokość rocznych zbiorów z podziałem na siano słodkie, kwaśne lub potrawy. Ostatni element księgi

17 Ibidem, s. 151-153.
18 Ibidem, s. 150-151.
19 D.K. Nowak, *Austriackie katastry gruntowe na terenie Galicji. Metryka Józefińska (1785-1789), Metryka Franciszkańska (1819-1820) i Stały Kataster Galicyjski (1844-1854). Studium Źródłoznawcze*, Krosno 2022, s. 38-39.

pomiarowej dotyczył lasów. W tej części zapisywano jego powierzchnię przypisaną do działki katastralnej, a także pożytek drewna uzyskiwany z tej działki[20]. Każdą księgę pomiarową wieńczył sumariusz, a więc zestawienie obejmujące wszystkie dokonane wcześniej wyliczenia (zob. fot. 3). Dla wsi położonych we współczesnych granicach gminy Spytkowice zachowały się metryki józefińskie dla wszystkich miejscowości: Bachowic, Lipowej, Miejsca, Półwsi, Ryczowa oraz Spytkowic. Na ich podstawie, oczywiście poza badaniem indywidualnych gospodarstw, można odtworzyć strukturę gruntów w wymiarze sumarycznym i tym sposobem porównać ze sobą poszczególne wsie. W klarowny sposób ilustrują to tabele 1-3.

Tabela 1. Struktura gruntów rolnych we wsiach: Bachowice, Miejsce, Półwieś, Ryczów z Lipową oraz Spytkowice wraz z wielkością trzyletnich plonów (wartość brutto), według spisu z 1787 r.[21]

BACHOWICE						
Grunty	Powierzchnia gruntów		Wysokość uzyskanych plonów (w korcach)[22]			
	Morgi[23]	Sążnie kw.[24]	Pszenica	Żyto	Jęczmień	Owies
Dominialne (pańskie)	192	1050	–	391	270	975
Rustykalne (chłopskie)	1168	42	–	293	624	6561
LIPOWA						
Grunty	Powierzchnia gruntów		Wysokość uzyskanych plonów (w korcach)			
	Morgi	Sążnie kw.	Pszenica	Żyto	Jęczmień	Owies
Dominialne (pańskie)	12	569	30	27	34	104
Rustykalne (chłopskie)	60	408	237	51	259	424
MIEJSCE						
Grunty	Powierzchnia gruntów		Wysokość uzyskanych plonów (w korcach)			
	Morgi	Sążnie kw.	Pszenica	Żyto	Jęczmień	Owies
Dominialne (pańskie)	76	840	200	229	200	275
Rustykalne (chłopskie)	265	734	98	1092	117	1372

[20] Ibidem, s. 40-41.
[21] Zestawienie obejmuje liczby całkowite. 1 morga austriacka była równa 1600 sążniom kwadratowym.
[22] 1 korzec galicyjski liczył 122,97 l.
[23] 1 morga wynosiła 1600 sążni kwadratowych, czyli 5754,641547 m^2.
[24] Sążeń austriacki liczył 1,896484 m.

PÓŁWIEŚ						
Grunty	Powierzchnia gruntów		Wysokość uzyskanych plonów (w korcach)			
	Morgi	Sążnie kw.	Pszenica	Żyto	Jęczmień	Owies
Dominialne (pańskie)	151	749	286	297	223	596
Rustykalne (chłopskie)	265	837	451	446	577	1899
RYCZÓW						
Grunty	Powierzchnia gruntów		Wysokość uzyskanych plonów (w korcach)			
	Morgi	Sążnie kw.	Pszenica	Żyto	Jęczmień	Owies
Dominialne (pańskie)	295	1428	192	583	654	1535
Rustykalne (chłopskie)	735	1062	1261	1041	1330	3637
SPYTKOWICE						
Grunty	Powierzchnia gruntów		Wysokość uzyskanych plonów (w korcach)			
	Morgi	Sążnie kw.	Pszenica	Żyto	Jęczmień	Owies
Dominialne (pańskie)	401	303	139	2381	83	3034
Rustykalne (chłopskie)	1749	1385	1140	7066	1286	9250

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 190: cyrkuł Myślenice, dominium Spytkowice, wieś Bachowice, k. 49, 51; CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 189, t. 1: cyrkuł Myślenice, dominium Spytkowice, wieś Miejsce, k. 40; CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 180, t. 1: cyrkuł Myślenice, dominium Ryczów, wieś Półwieś, k. 107, 110; CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 179, t. 1: cyrkuł Myślenice, dominium Ryczów, wieś Ryczów, k. 218-221; CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 179, t. 2: cyrkuł Myślenice, dominium Ryczów, wieś Ryczów, k. 105-106; CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 188: cyrkuł Myślenice, dominium Spytkowice, wieś Spytkowice, k. 104-107, 139

Tabela 2. Powierzchnia łąk, ogrodów, stawów i lasów we wsiach Bachowice, Miejsce, Półwieś, Ryczów z Lipową oraz Spytkowice (dane z 1787 r.)

BACHOWICE								
Grunty	Łąki		Ogrody/ugór/ krzaki		Stawy		Lasy	
	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.
Dominialne (pańskie)	11	640	147	420	3	1200	494	730
Rustykalne (chłopskie)	–	1124	198	55	–	–	–	–

LIPOWA								
Grunty	Łąki		Ogrody/ugór/ krzaki		Stawy		Lasy	
	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.
Dominialne (pańskie)	–	–	3	1033	–	–	–	–
Rustykalne (chłopskie)	–	–	201	1559	–	–	–	–
MIEJSCE								
Grunty	Łąki		Ogrody/ugór/ krzaki		Stawy		Lasy	
	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.
Dominialne (pańskie)	4	800	18	233	–	–	–	–
Rustykalne (chłopskie)	–	–	43	200	–	–	–	–
PÓŁWIEŚ								
Grunty	Łąki		Ogrody/ugór/ krzaki		Stawy		Lasy	
	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.
Dominialne (pańskie)	16	116	25	453	–	–	30	567
Rustykalne (chłopskie)	11	219	70	1069	–	–	–	–
RYCZÓW								
Grunty	Łąki		Ogrody/ugór/ krzaki		Stawy		Lasy	
	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.
Dominialne (pańskie)	32	958	20	1471	9	370	86	335
Rustykalne (chłopskie)	32	601	216	272	–	–	–	–
SPYTKOWICE								
Grunty	Łąki		Ogrody/ugór/ krzaki		Stawy		Lasy	
	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.
Dominialne (pańskie)	13	673	139	582	510	793	37	800
Rustykalne (chłopskie)	21	723	299	1464	–	–	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 190: cyrkuł Myślenice, dominium Spytkowice, wieś Bachowice, k. 49, 51; CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 189, t. 1: cyrkuł Myślenice, dominium Spytkowice, wieś Miejsce, k. 40; CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 180, t. 1: cyrkuł Myślenice, dominium Ryczów, wieś Półwieś, k. 107, 110; CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 179, t. 1: cyrkuł Myślenice, dominium Ryczów, wieś Ryczów i Lipowa, k. 218-221; CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 179, t. 2: cyrkuł Myślenice, dominium Ryczów, wieś Ryczów, k. 105-106; CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 188: cyrkuł Myślenice, dominium Spytkowice, wieś Spytkowice, k. 104-107, 139

Tabela 3. Powierzchnia ról, łąk, ogrodów, stawów i lasów we wsiach Bachowice, Miejsce, Półwieś, Ryczów z Lipową oraz Spytkowice przy zastosowaniu podziału na niwy (dane w świetle metryki józefińskiej z 1787 r.)

BACHOWICE						
Niwa	Role		Łąki/ogrody/ ugory/stawy		Lasy	
	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.
I. KOTLINY	786	1270	259	459	351	373
II. LOCHOWIEC	573	1092	101	1480	143	357
MIEJSCE						
Niwa	Role		Łąki/ogrody/ ugory/stawy		Lasy	
	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.
I. ZAWIERZBIE	104	362	22	1033	–	–
II. BAGIENNIK	112	1036	–	–	–	–
III. POSAŻNIK	125	175	43	200	–	–
PÓŁWIEŚ						
Niwa	Role		Łąki/ogrody/ ugory/stawy		Lasy	
	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.
I. ORT PLAZ (Plac miejscowy)	246	1223	68	59	30	567
II. NAD RYKĄ (Nad rzeką)	–	–	10	1219	–	–
III. POD GROBLĄ (Siedliska)	19	1196	–	587	–	–
IV. ZA WSIĄ (Przymiarek)	150	766	43	1592	–	–

RYCZÓW z LIPOWĄ						
Niwa	Role		Łąki		Lasy	
	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.
I. ORTSPLAZ (Plac miejscowy)	–	–	15	889	–	–
II. PODSOBNIE (Dębina)	2169	405	160	158	–	–
III. ZA CHMIELNIKIEM (Ku Półwsiu)	68	1536	2	209	–	–
IV. NA KANCIE	15	1285	–	416	–	–
V. NA STAWIE	380	105	39	680	86	335
VI. POD RYCZOWEM (Na Pasterniku)	97	757	85	1320	–	–
VII. LIPOWA	72	977	24	992	–	–
SPYTKOWICE						
Niwa	Role		Łąki		Lasy	
	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.
I. MŁYŃSKA	1198	120	408	568	37	800
II. NIEWSĄDNIK	710	1150	155	1277	–	–
III. KOTLINY	597	255	65	953	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 190: cyrkuł Myślenice, dominium Spytkowice, wieś Bachowice, k. 18; CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 189, t. 1: cyrkuł Myślenice, dominium Spytkowice, wieś Miejsce, k. 21; CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 180, t. 1: cyrkuł Myślenice, dominium Ryczów, wieś Półwieś, k. 78; CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 180, t. 2: cyrkuł Myślenice, dominium Ryczów, wieś Półwieś, k. 72-94; CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 179, t. 1: cyrkuł Myślenice, dominium Ryczów, wieś Ryczów, k. 140; CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 188: cyrkuł Myślenice, dominium Spytkowice, wieś Spytkowice, k. 193

Drugim istotnym elementem metryki józefińskiej był opis granic miejscowości przedmiotowej. Ten element stanowi kluczowe źródło dla historyków próbujących dokonać rekonstrukcji układu przestrzennego wsi lub miasta. Aby przygotować opis miejscowości, w XVIII w. usypywano kopce graniczne. Do czasów współczesnych w wielu małopolskich wsiach znajdziemy pozostałości po wspomnianych kopcach, które są znakomitym źródłem *in situ* (w miejscu). Opis granic zawierał charakterystykę granic wsi przebiegających wzdłuż

wspomnianych kopców. W materiale tym ujmowano także najważniejsze punkty topograficzne będące odniesieniem w terenie. Należały do nich m.in. drogi, góry, lasy oraz rzeki i cieki wodne. Przy sporządzaniu opisu wykazywano również nazwy niw (dzielnic) i ich granice (zob. fot. 4-5). Takie samo nazewnictwo niw miało zastosowanie również w omówionej już wcześniej księdze pomiarowej. Wspomniane opisy granic miejscowości pozostają o tyle istotne, że są bardzo dobrym uzupełnieniem map austriackich powstałych pod koniec XVIII stulecia. Mowa tutaj przede wszystkim o zdjęciu wojskowym Galicji, nazywanym zwyczajowo mapą józefińską Fryderyka Miega (przez niektórych również mapą Seegera–Miega)[25]. Dzisiejsi badacze często sięgają po tę – wydaną już drukiem – mapę. Niestety przy jej odczytywaniu i analizie nie wykorzystują oni metryki józefińskiej. I choć na potrzeby mapy Miega opracowano operaty, to jednak mają one charakter ogólnikowy. W celu rzetelnego opisania przestrzeni badanej miejscowości konieczne jest równocześnie opieranie swojej analizy na obu XVIII-wiecznych źródłach, gdyż wzajemnie się uzupełniają. Dla historyków zajmujących się dziejami lokalnymi i regionalnymi XVIII-wiecznej Galicji (po pierwszym rozbiorze, a przed trzecim) formularze opisowe pozostają fundamentalnym źródłem również ze względu na materiał uwierzytelniający rozgraniczenia. Otóż każdy opis graniczny wymagał zatwierdzenia przez sąsiednie gromady. Zabieg ten miał na celu uniknięcie sporów o przysłowiową miedzę, które z czasem mogłyby wyniknąć (zob. fot. 6)[26]. Wspomniane uwierzytelnienie polegało na sygnowaniu dokumentu przez wójta oraz przysiężnych z każdej gromady posiadającej wspólną granicę z interesującą nas miejscowością. Tym sposobem

[25] Na wyjątkowość tej mapy (pośrednio lub bezpośrednio) w badaniach historycznych wskazywało dotychczas wielu polskich i europejskich badaczy. Zob. m.in.: H. Petryszyn, *Historyczna sieć miast Galicji Wschodniej a zagadnienia współczesne*, „Teki Komisji Architektury Urbanistycznej Studiów Krajobrazu – Oddział Lubelski PAN" 2006, t. 2, s. 206-207; P.I. Cocca, *Історія картографування території України*, Київ 2007, s. 121; F.P. Faluszczak, *Kartografia Galicji Wschodniej w latach 1772-1914*, Rzeszów 2011, s. 49-55; A. Konias, *Pierwsze wojskowe zdjęcie topograficzne Galicji z okresu „józefińskiego"*, w: *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779-1783*, t. 1, cz. A, red. W. Bukowski, B. Dybaś, Z. Noga, Kraków 2012, s. LIII-LX; A. Janeczek, *Staropolski układ komunikacyjny na mapie józefińskiej Galicji z lat 1779-1783. Szansa czy iluzja rekonstrukcji*, w: *Galicyjskie drogi i bezdroża. Studium infrastruktury, organizacji i kultury podróżowania*, red. J. Kamińska-Kwak, Rzeszów 2013, s. 12-24; Z. Budzyński, *Cesarskie gościńce w Galicji. Pierwszy etap budowy sieci dróg bitych (wg mapy józefińskiej Fryderyka Miega)*, w: *Galicyjskie drogi i bezdroża…*, s. 25-57.

[26] Z taką sytuacją mieliśmy do czynienia m.in. we wsi Wilamowice (od 1818 r. mieście) k. Kęt, gdzie pomiędzy tamtejszą gromadą a mieszkańcami wsi Bielany doszło do zatargu o granice, o przygraniczne pastwisko, które zmieniło areał w związku z wylewem rzeki Soły. Podobne spory obserwujemy również w sąsiedztwie Spytkowic. Dla przykładu, gromada Osiek weszła w spór o grunty graniczne z plebanem z Polanki Wielkiej ks. Mikołajem Jędrzejowskim. Jeszcze głębsze podłoże miał konflikt graniczny pomiędzy gromadą Polanka Wielka a Włosienicą. W tym przypadku w próbę rozwiązania sporu zaangażował się urząd cyrkularny w Myślenicach. Spór prawny pomiędzy przedmiotowymi gminami trwał przynajmniej trzy dekady. Do 1820 r. nie został on ostatecznie rozstrzygnięty. Por. M. Fic, L. Krzyżanowski, K. Meus, *Wilamowice 1818-2018. Miasto i ludzie*, Wilamowice 2018, s. 61; K. Meus, *Polanka Wielka i jej mieszkańcy w czasach austriackich (1772-1918)*, w: *Polanka Wielka i jej mieszkańcy. Dzieje wsi od czasów najdawniejszych do 1945 roku*, red. T. Graff, K. Meus, Bielsko-Biała–Polanka Wielka 2025, s. 265-266, 273-274.

w przypadku wsi możliwe staje się odtworzenie składu osobowego pierwszego wiejskiego samorządu działającego w okresie galicyjskim (zob. tabela 4).

Tabela 4. Wójtowie oraz przysiężni gromad położonych w granicach obecnej gminy Spytkowice, według stanu z końca XVIII i początku XIX w.

1786-1788		
Gromada	Wójtowie	Przysiężni
Bachowice	Józef Góral	Jakub Talaga, Wojciech Balonek, Piotr Szarek
Spytkowice	Kazimierz Dzidek	Tomasz Grela, Michał Sołtys, Piotr Godek, Józef Bogat
Ryczów/ Lipowa	Jan Milowski	Walenty Garus, Paweł Walis, Marcin Jurek, Błażej Kot, Jan Kuromański, Jan Bryła, Jan Szwed, Jan Starowicz, Jakub Starowicz
Półwieś	Jan Miłowski	Roma Kubas, Piotr Brania, Jędrzej Kubas, Jan Giza, Jan Rybarz, Maciej Brania
Miejsce	Tomasz Włodarczyk	Andrzej Folga, Maciej Kubarski, Maciej Żbik, Feliks Kosobudzki
1820		
Gromada	Wójtowie	Przysiężni
Bachowice	Kanty Ogrodnik	Wojciech Przystał, Paweł Kurdziel, Franciszek Ściera, Wojciech Warzecha, Franciszek Góral
Spytkowice	Mateusz Ptecki	Michał Przystał, Piotr Górecki, Józef Krzysztek, Wawrzyniec Mocniak, Stanisław Gołba
Ryczów	Jan Jędra	Jakub Kowalski, Wojciech Kubas, Kazimierz Starowicz, Paweł Bakalarski
Lipowa	Jan Gapik	Szymon Kołodziej, Bartłomiej Gapik, Paweł Moskała
Półwieś	Brak danych	Tomasz Kubas, Kazimierz Maślanka, Kazimierz Tomski
Miejsce	Marcin Szarek	Marcin Szarek, Franciszek Mamoń, Tomasz Mazur, Jozef Bulek, Wawrzyniec Kosobudzki, Szymon Kapelański

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 179, t. 1: cyrkuł Myślenice, dominium Ryczów, wieś Ryczów, k. 122-123, 126; CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 180, t. 1: cyrkuł Myślenice, dominium Ryczów, wieś Półwieś, k. 109-110; CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 189, t. 1: cyrkuł Myślenice, dominium Spytkowice, wieś Miejsce, k. 25; CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 189, t. 2: cyrkuł Myślenice, dominium Spytkowice, wieś Miejsce, k. 18-19, 25-26; CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 188, k. 78; CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 190: cyrkuł Myślenice, dominium Spytkowice, wieś Bachowice, k. 31; CDIAL, Metryka Franciszkańska, fond 20, opis VIII, sprawa 218: Metryka przychodu

gruntowego gminy podatkującej Ryczów oraz Lipowa w cyrkule wadowickim, k. 68-69; CDIAL, Metryka Józefińska, fond 20, opis VIII, sprawa 221: Metryka przychodu gruntowego gminy podatkującej Półwieś w cyrkule wadowickim, k. 78-79; CDIAL, Metryka Franciszkańska, fond 20, opis VIII, sprawa 242, k. 63-64; CDIAL, Metryka Józefińska, fond 20, opis VIII, sprawa 243: Metryka przychodu gruntowego gminy podatkującej Bachowice w cyrkule wadowickim, k. 37-40; CDIAL, Metryka Józefińska, fond 20, opis VIII, sprawa 245: Metryka przychodu gruntowego gminy podatkującej Miejsce w cyrkule wadowickim, k. 2, 19-20

Kataster józefiński był pierwszym tak obszernym dokumentem szczegółowo obrazującym życie społeczno-gospodarcze każdego miasta oraz każdej wsi, które w wyniku pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej weszły w skład imperium austriackiego. Drugim istotnym dla tego rodzaju badań dokumentem okazał się tzw. kataster franciszkański. Wprowadzono go w okresie rządów cesarza Franciszka I (wcześniej, do 1805 r., noszącego imię Franciszek II). Podstawę prawną do wdrożenia wspomnianego katastru dał patent cesarski z 23 grudnia 1817 r.[27] Zreformowany kataster, w odróżnieniu od tego z czasów józefińskich, przyjmował jako podstawę wymiaru podatkowego tzw. czysty (netto) dochód pochodzący z gruntów i budynków[28]. Ponadto normą stało się dokonywanie pomiarów przez wyspecjalizowanych geometrów korzystających z podstaw trygonometrii triangulacyjnej[29]. Niestety ze względów finansowych zastosowanie w pełnym wymiarze postanowień wspomnianego patentu okazało się niewykonalne. Stąd też 1 maja 1819 r. cesarz Franciszek I wprowadził kataster prowizoryczny – podstawą stały się zapisy wspomnianej metryki józefińskiej, z uwzględnieniem jednak zmian, które zaszły w ostatnim 35-leciu[30]. Oczywiście poprawie uległ sposób pomiaru przychodów uzyskiwanych z uprawianych gruntów. Prace pomiarowe znalazły się w gestii dominiów (obszarów dworskich). Nadzór nad prowadzeniem prac leżał po stronie właściwych urzędów cyrkularnych, a to oznacza, że od 1819 r. za sporządzenie dokumentacji katastralnej dla interesującego nas obszaru odpowiadał starosta (niem. *Kreishauptmann*) urzędujący już wówczas w Wadowicach[31]. Podczas prac terenowych weryfikowano, czy od XVIII w. nastąpiła jakaś zmiana w pomiarach (np. przekwalifikowanie gruntu, jego utrata w wyniku rozparcelowania oraz powodzi). Jeśli taka sytuacja zaistniała, dokonywano nowych obliczeń. W innym przypadku uznawano stare wyliczenia powierzchni gruntów za obowiązujące.

Metryka franciszkańska składała się z kilku dokumentów. Najobszerniejszym pozostawała księga pomiarowa, która mieściła dane posiadaczy gruntów

27 J. Wydro, *Kataster gruntowy austriacki*…, s. 155.
28 Ibidem.
29 Ibidem, s. 155-156.
30 D.K. Nowak, *Austriackie katastry gruntowe*…, s. 107-108.
31 K. Meus, *Wadowice 1772-1918. Studium przypadku miasta galicyjskiego*, Kraków 2013, s. 40-47.

z uaktualnionymi numerami topograficznymi działek, a także wartość pieniężną uzyskiwanych zbiorów (fot. 7)[32]. Pewnym *novum* był sumariusz obejmujący wszystkich posiadaczy gruntowych sporządzony przy zastosowaniu układu alfabetycznego. Zawierał on numer topograficzny, numer zajmowanego domu i wszystkie numery topograficzne przypisane do konkretnych posiadaczy i właścicieli gruntów[33]. Ważnym elementem tej metryki pozostawały także sporządzone w języku niemieckim protokoły oględzin, które prezentowały ogólną charakterystykę systemów upraw wraz z uzyskiwanymi plonami (wartości uśrednione), mających zastosowanie w danej miejscowości[34]. W grupie dokumentów, które możemy odnaleźć w metryce franciszkańskiej, są także: spisy domostw zlokalizowane w gminie podatkowej, protokoły reklamacyjne zawierające skargi na źle oszacowany podatek (zob. fot. 8), tabele oszacowania przychodu z lasów, sumariusz powinności poddańczych, wykaz nowych budynków czy wreszcie korespondencja pomiędzy gromadą a urzędem cyrkularnym[35]. Czasami – jak w przypadku Spytkowic – w metryce umieszczano *Spis gruntów popadłych w stan niegospodarności*, w którym wykazywano posiadacza takiego gruntu wraz z bieżącym areałem i uzyskiwanymi zbiorami[36]. Niestety, jeśli grunt często zmieniał użytkownika, to aby prześledzić losy działki, niezbędne było komparowanie obu metryk cesarskich, tej z XVIII oraz z XIX w.

Za jeden z największych mankamentów metryki franciszkańskiej należy uznać bardzo częsty brak opisów granic i niw miejscowości poddanych pomiarom. W efekcie historycy nie mogą porównać zmian przestrzennych (tzw. urbanizacji addytywnej i transformatywnej), które występowały na przełomie XVIII i XIX w.[37] Wobec powyższego współcześni badacze są zmuszeni do przeprowadzania własnej analizy porównawczej opartej na zestawieniu wysokości areałów czy też liczebności domostw z podziałem na poszczególne niwy (por. tabele 3 oraz 5).

[32] D.K. Nowak, *Austriackie katastry gruntowe*…, s. 111-113, 115.
[33] Ibidem, s. 115, 123.
[34] Ibidem, s. 124.
[35] CDIAL, Metryka Franciszkańska, fond 20, opis VIII, sprawa 243: cyrkuł Wadowice, okręg podatkowy Spytkowice, gmina Bachowice, k. 69; D.K. Nowak, *Austriackie katastry gruntowe*…, s. 130-140.
[36] CDIAL, Metryka Franciszkańska, fond 20, opis VIII, sprawa 242: cyrkuł Wadowice, okręg podatkowy Spytkowice, gmina Spytkowice, k. 61-64.
[37] Urbanizacja addytywna jest częścią urbanizacji fizjonomiczno-budowlanej. Oznacza rozrost granic miejscowości. Dla porównania, urbanizacja transformatywna obejmuje bezpośredni rozwój architektoniczny obserwowany na badanym obszarze. Mowa tutaj o nowych budynkach (zarówno mieszkalnych, jak i użyteczności publicznej), drogach oraz placach. Zob. W. Kusiński, *Stadia rozwoju urbanizacji w Polsce*, „Przegląd Geograficzny" 1991, t. 63, z. 3-4; E. Włodarczyk, *Miasto dziewiętnastowieczne jako przedmiot zainteresowań badawczych historyków – kierunki badań*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych" 1992/1995, t. 53/55, s. 63-77; K. Broński, J. Szpak, *Procesy urbanizacyjne w Europie w XIX i XX wieku. Problemy i koncepcje badawcze*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie" 2002, nr 587, s. 17-29.

Tabela 5. Powierzchnia ról, łąk, ogrodów, stawów i lasów we wsiach Bachowice, Miejsce, Półwieś, Ryczów z Lipową oraz Spytkowice przy zastosowaniu podziału na niwy (dane w świetle metryki franciszkańskiej z 1820 r.)

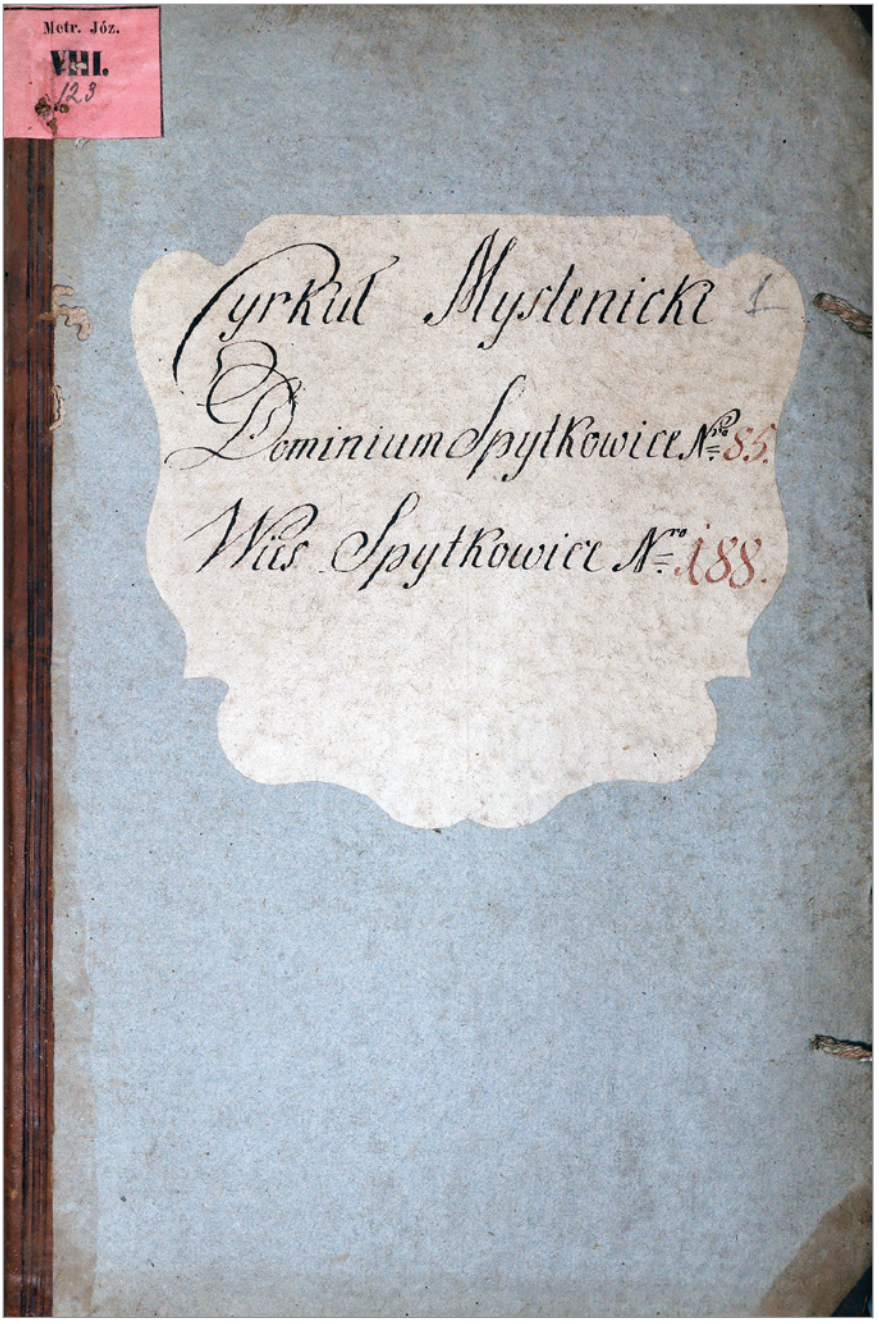
BACHOWICE						
Niwa	Role		Łąki/ogrody/ ugory/stawy		Lasy	
	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.
I. KOTLINY	794	850	250	1279	351	373
II. LOCHOWIEC	597	932	78	370	143	357
MIEJSCE						
Niwa	Role		Łąki/ogrody/ ugory/stawy		Lasy	
	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.
I. ZAWIERZBIE	92	1126	5	1281	–	–
II. BAGIENNIK	112	1036	–	–	–	–
III. POSAŻNIK	117	775	43	200	–	–
PÓŁWIEŚ						
Niwa	Role		Łąki/ogrody/ ugory/stawy		Lasy	
	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.
I. ORT PLAZ (Plac miejscowy)	–	–	10	1219	–	–
II. NAD RYKĄ (Nad rzeką)	19	1196	–	587	–	–
III. POD GROBLĄ (Siedliska)	150	766	43	1592	–	–
IV. ZA WSIĄ (Przymiarek)	250	1024	64	258	30	567
RYCZÓW z LIPOWĄ						
Niwa	Role		Łąki		Lasy	
	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.
I. ORTSPLAZ (Plac miejscowy)	–	–	15	339	–	–
II. PODSOBNIE (Dębina)	547	519	83	395	–	–
III. ZA CHMIELNIKIEM (Ku Półwsiu)	68	1536	2	209	–	–
IV. NA KANCIE	15	1285		416	–	–

RYCZÓW z LIPOWĄ						
Niwa	Role		Łąki		Lasy	
	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.
V. NA STAWIE	376	241	40	125	85	1485
VI. POD RYCZOWEM (Na Pasterniku)	97	757	85	1320	–	–
VII. LIPOWA	82	165	17	1134	–	–
SPYTKOWICE						
Niwa	Role		Łąki		Lasy	
	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.	Morgi	Sążnie kw.
I. MŁYŃSKA	1232	416	322	1245	37	800
II. NIEWSĄDNIK	791	805	74	197	–	–
III. KOTLINY	631	1255	30	1553	–	–

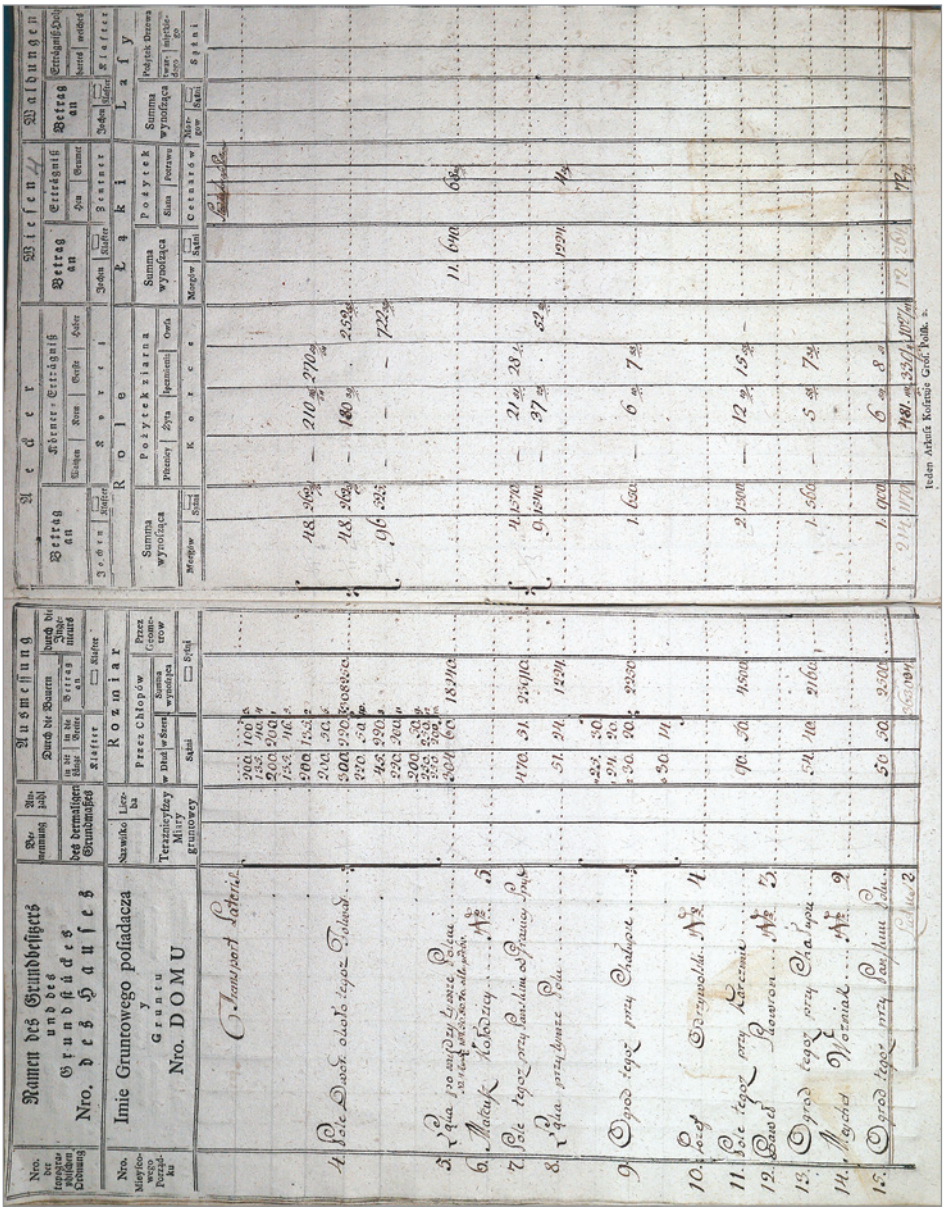
Źródło: opracowanie własne na podstawie: CDIAL, Metryka franciszkańska, fond 20, opis VIII, sprawa 243: cyrkuł Wadowice, okręg podatkowy Spytkowice, gmina Bachowice, k. 31-32; CDIAL, Metryka franciszkańska, fond 20, opis VIII, sprawa 245: cyrkuł Wadowice, metryka podatkowa gminy Miejsce, k. 18-19; CDIAL, Metryka franciszkańska, fond 20, opis VIII, sprawa 221: cyrkuł Wadowice, okręg podatkowy Ryczów, gmina Półwieś, k. 77-78; CDIAL, Metryka franciszkańska, fond 20, opis VIII, sprawa 218: cyrkuł Wadowice, okręg podatkowy Ryczów, gmina Ryczów i Lipowa, k. 69-69; CDIAL, Metryka franciszkańska, fond 20, opis VIII, sprawa 242: cyrkuł Wadowice, okręg podatkowy Spytkowice, gmina Spytkowice, k. 56-57

Reasumując, metryki gruntowe omówione na kartach niniejszego artykułu stanowią fundamentalny materiał źródłowy do badania wsi gminy Spytkowice przełomu XVIII i XIX w. Na ich podstawie możliwe było nie tylko zilustrowanie procesów urbanizacyjnych interesujących nas miejscowości, ale przede wszystkim poznanie specyfiki funkcjonowania pierwszego samorządu wiejskiego na badanym obszarze oraz poznanie kultury rolniczej Spytkowic, Bachowic, Ryczowa i sąsiednich wsi[38]. Komparatystyka obu metryk daje również asumpt do poszerzenia wiedzy odnośnie do genealogii rodzin chłopskich zamieszkujących wsie gminy Spytkowice, a w niektórych przypadkach może stanowić podstawę badań biograficznych włościan zamieszkujących te ziemie przed 200 laty i wcześniej.

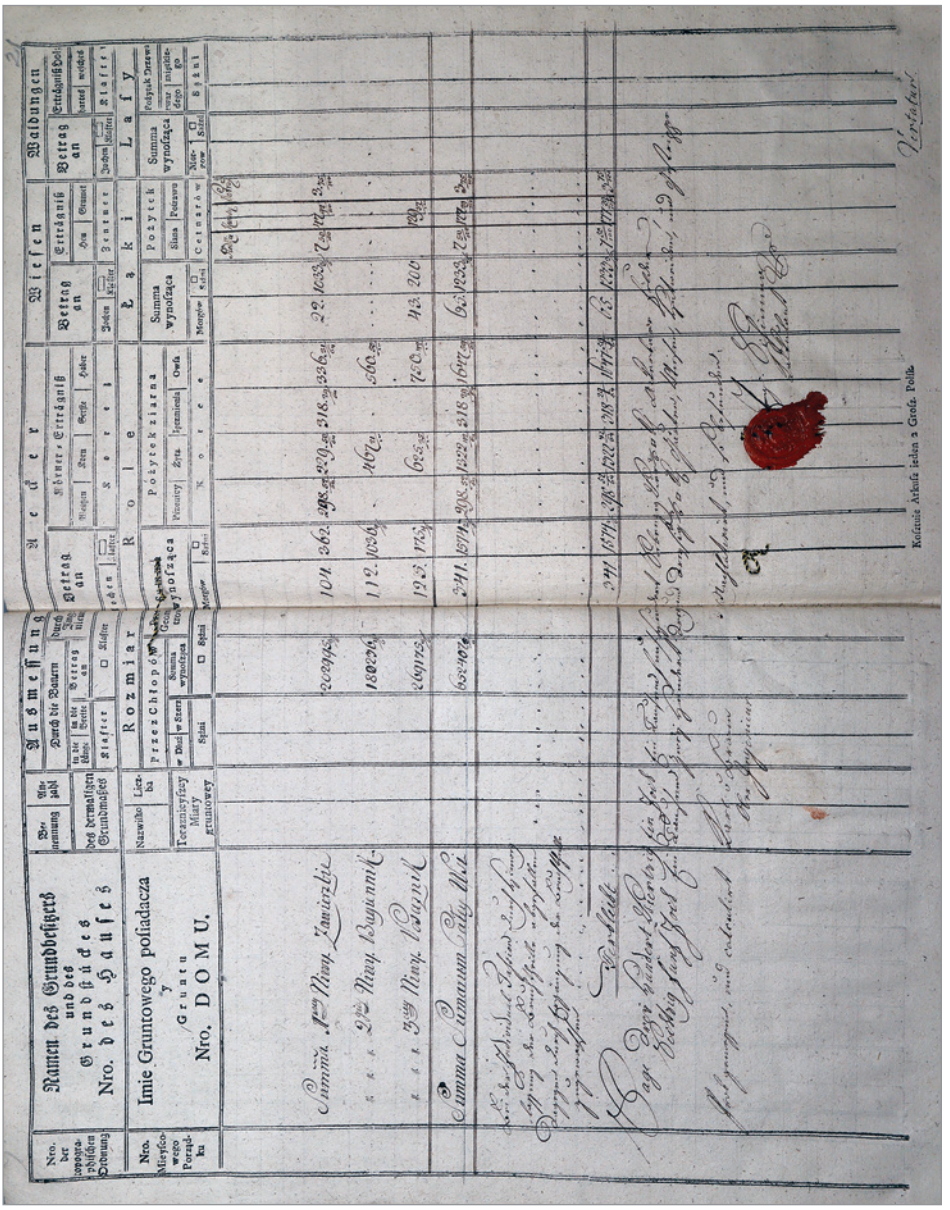
[38] Szczegółowo na ten temat traktuje artykuł Jerzego Fiericha zatytułowany: *Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze józefińskim 1785/7*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych" 1950, t. 12, s. 25-63.

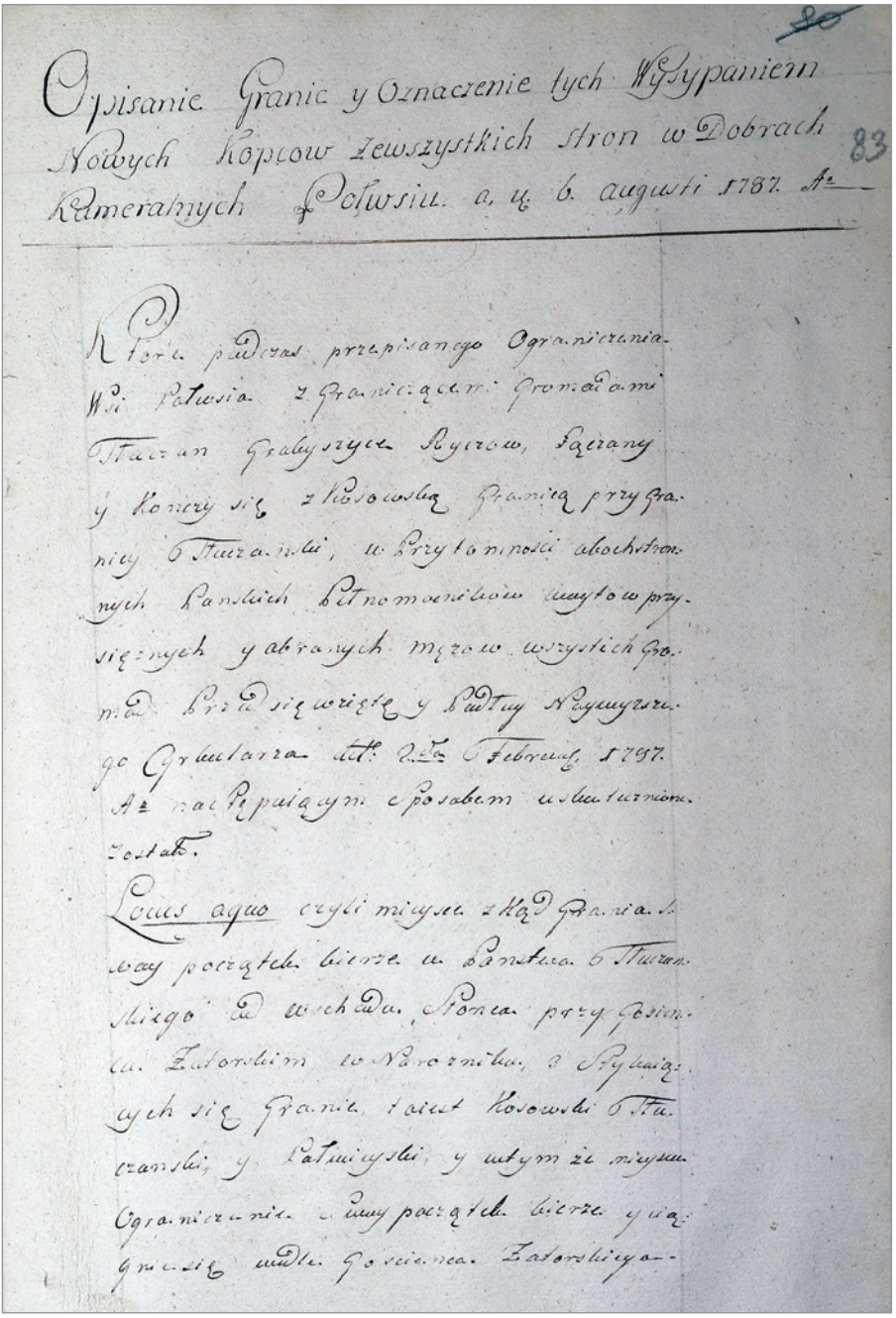
Fot. 1. Karta tytułowa metryki józefińskiej dla wsi Spytkowice. Źródło: CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 188: cyrkuł Myślenice, dominium Spytkowice, wieś Spytkowice, k. 1

Fot. 2. Karta z metryki józefińskiej zawierająca księgę pomiarową sporządzoną dla wsi Bachowice (1788). Źródło: CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 190: cyrkuł Myślenice, dominium Spytkowice, wieś Bachowice, k. 3-4

Fot. 3. Sumariusz z metryki józefińskiej sporządzony dla wsi Miejsce w cyrkule myślenickim, dominium Spytkowice. Źródło: CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 189, t. 1: cyrkuł Myślenice, dominium Spytkowice, wieś Miejsce, k. 20-21

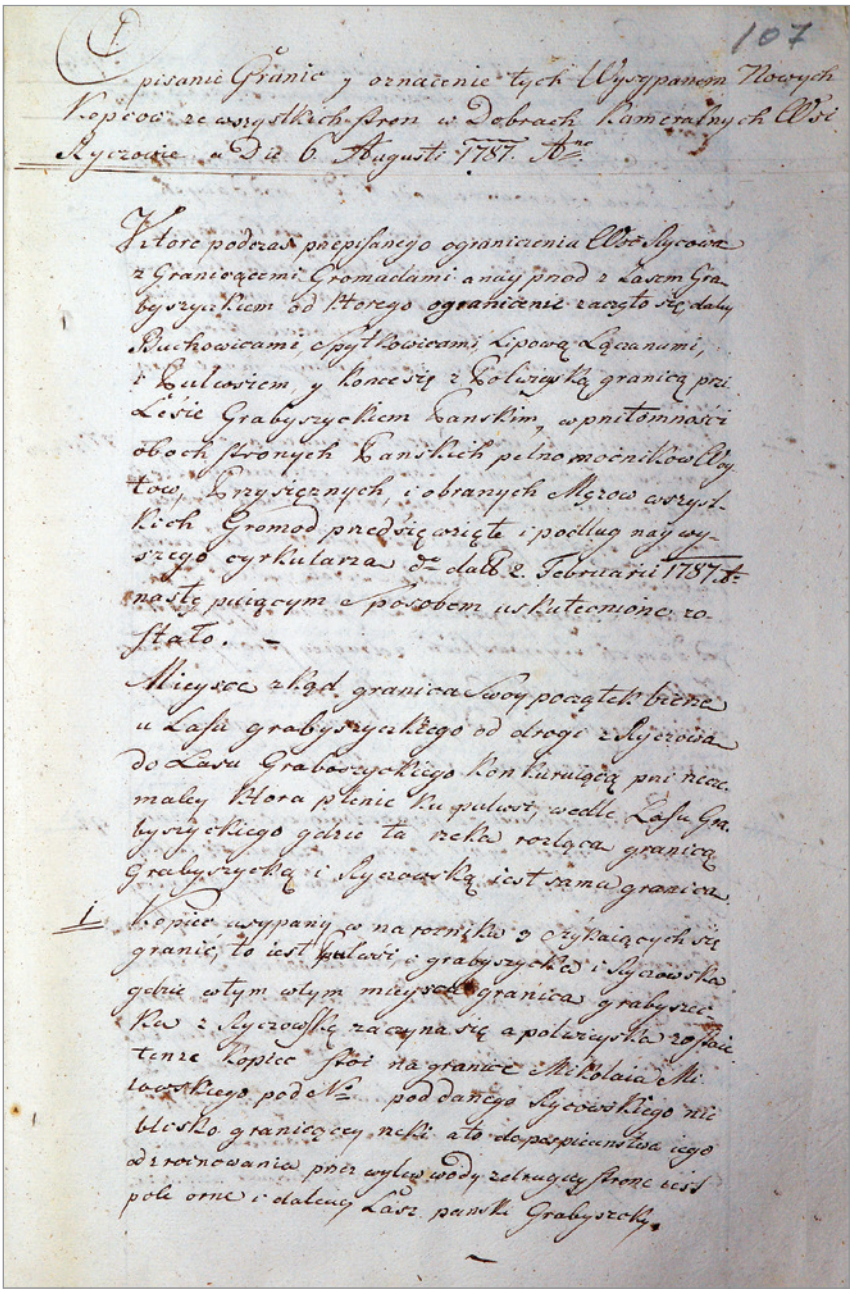
Opisanie Granic y Oznaczenie tych Wysypaniem Nowych Kopcow ze wszystkich stron w Dobrach Kameralnych Połwsiu. a. 1787. 6. augusti A.

83

Które podczas przepisanego Ograniczenia Wsi Połwsia z Graniczącemi Gromadami Tuczan Gralyszyce Rycrow, Sędziany y Konczy się z Kosowską Granicą przy Granicy o Tuczanski, w Przytomności obochstronnych Panskich Dzierżawcow Wsytkich przysięznych y obranych mężow wszystich Gromad brało się wzięte y podług Najwyższego Cyrkularza dat. 22. Februarij 1787. A. nad Spisanym sposobem uskuteczniono zostało.

Lowis agno czyli miysce z kąd Granica nowy początek bierze w Panskim o Tuczanskiego ku wschodu Słońca przy Gosciencu Zadorskim w Narożniku, z Sąsiadujących się Granic Gaiut Kosowski o Tuczanski, y Połwiejski y tym że miysce Ograniczenia nowy początek bierze y idąc granicą wdłu Gościeńca Zadorskiego-

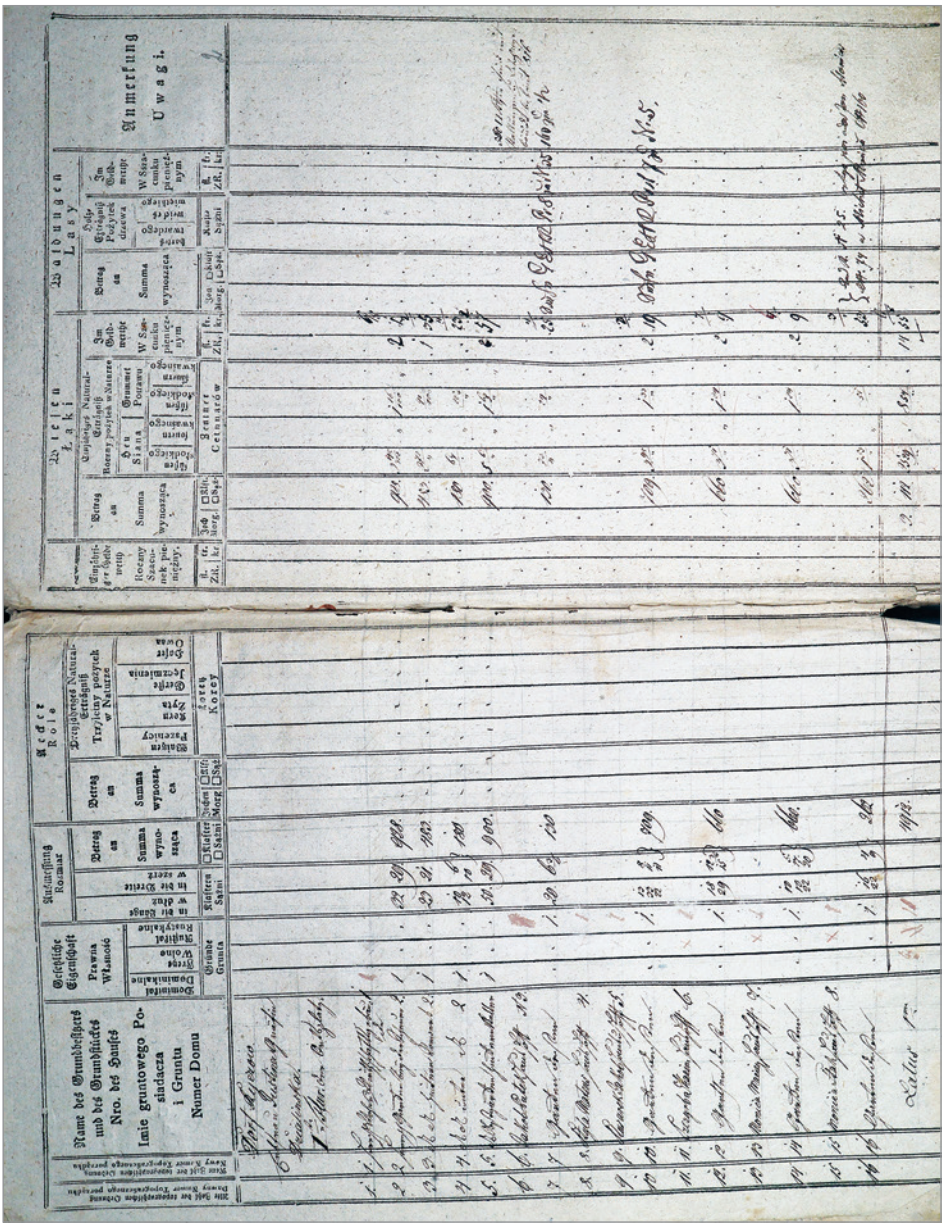
Fot. 4. Karta z metryki józefińskiej zawierająca opis granic miejscowości Półwieś. Źródło: CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 180, t. 1: cyrkuł Myślenice, dominium Ryczów, wieś Półwieś, k. 83

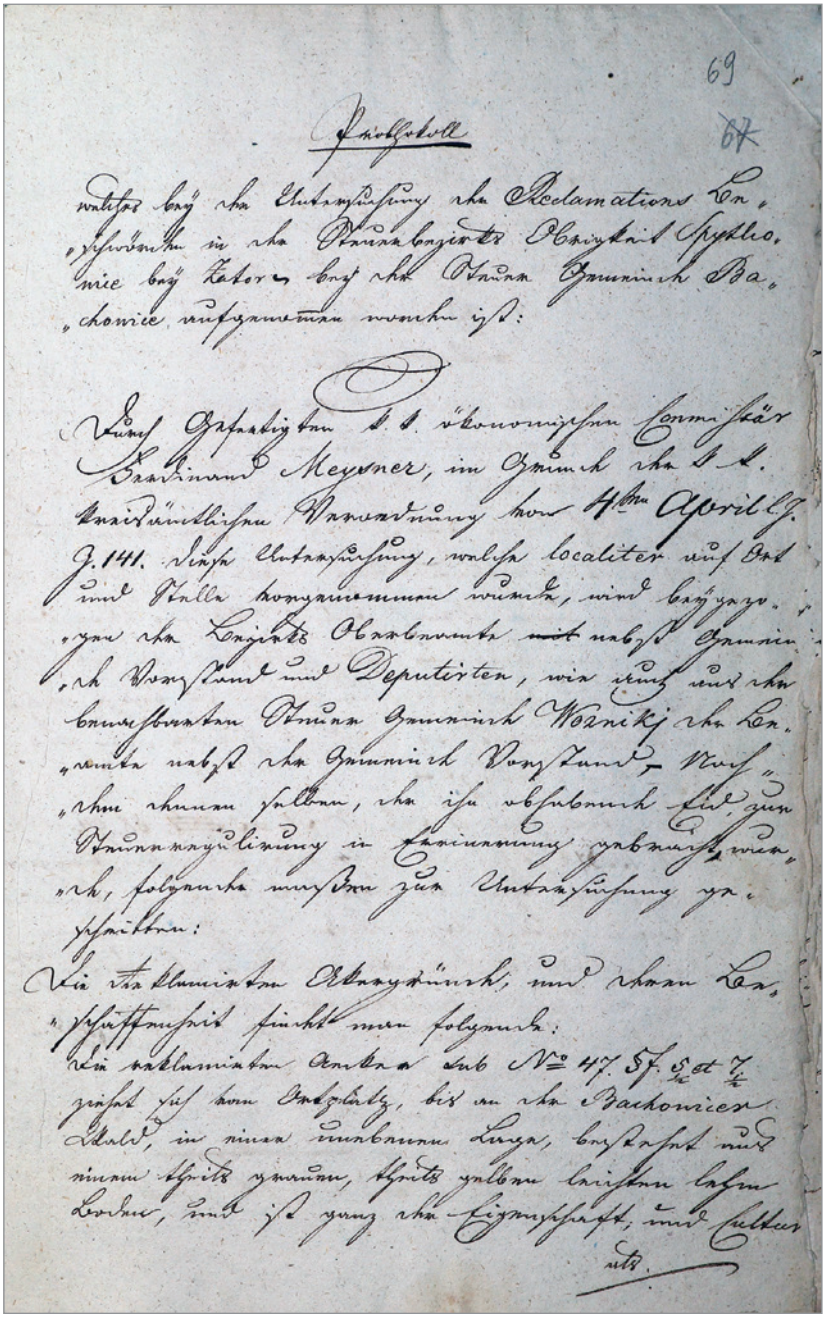
Fot. 5. Karta z metryki józefińskiej dla wsi Ryczów i Lipowa zawierająca opis granic i rozmieszczenie kopców granicznych (6 sierpnia 1787 r.). Źródło: CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 179, t. 1: cyrkuł Myślenice, dominium Ryczów, wieś Ryczów, k. 107

Fot. 6. Zatwierdzenie rozgraniczenia wsi Spytkowice przez przedstawicielstwa gromad Spytkowice, Miejsce, Bachowice, Palczowice, Lipowa, Laskowa oraz Smolice. Źródło: CDIAL, Metryka Józefińska, fond 19, opis VIII, sprawa 188: cyrkuł Myślenice, dominium Spytkowice, wieś Spytkowice, k. 78

Fot. 7. Karta metryki franciszkańskiej wsi Ryczów przedstawiająca księgę pomiarową wraz z naniesionymi uwagami odnośnie do poszczególnych gruntów. Źródło: CDIAL, Metryka Franciszkańska, fond 20, opis VIII, sprawa 218: cyrkuł Wadowice, okręg podatkowy Ryczów, gmina Ryczów i Lipowa, k. 1-2

Fot. 8. Karta protokołu reklamacyjnego z metryki franciszkańskiej wsi Bachowice. Źródło: CDIAL, Metryka Franciszkańska, fond 20, opis VIII, sprawa 243: cyrkuł Wadowice, okręg podatkowy Spytkowice, gmina Bachowice, k. 69

Bibliografia

Źródła archiwalne

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie / Центральний Державний Історичний Архів України у Львові (CDIAL):

Metryka Józefińska:

Fond 19, opis VIII, sprawa 179, t. 1: cyrkuł Myślenice, dominium Ryczów, wieś Ryczów.

Fond 19, opis VIII, sprawa 179, t. 2: cyrkuł Myślenice, dominium Ryczów, wieś Ryczów.

Fond 19, opis VIII, sprawa 180, t. 1: cyrkuł Myślenice, dominium Ryczów, wieś Półwieś.

Fond 19, opis VIII, sprawa 180, t. 2: cyrkuł Myślenice, dominium Ryczów, wieś Półwieś.

Fond 19, opis VIII, sprawa 188: cyrkuł Myślenice, dominium Spytkowice, wieś Spytkowice.

Fond 19, opis VIII, sprawa 189, t. 1: cyrkuł Myślenice, dominium Spytkowice, wieś Miejsce.

Fond 19, opis VIII, sprawa 189, t. 2: cyrkuł Myślenice, dominium Spytkowice, wieś Miejsce.

Fond 19, opis VIII, sprawa 190: cyrkuł Myślenice, dominium Spytkowice, wieś Bachowice.

Fond 20, opis VIII, sprawa 218: cyrkuł Wadowice, okręg podatkowy Ryczów, gmina Ryczów i Lipowa.

Metryka Franciszkańska:

Fond 20, opis VIII, sprawa 218: cyrkuł Wadowice, okręg podatkowy Ryczów, gmina Ryczów i Lipowa.

Fond 20, opis VIII, sprawa 221: cyrkuł Wadowice, okręg podatkowy Ryczów, gmina Półwieś.

Fond 20, opis VIII, sprawa 242: cyrkuł Wadowice, okręg podatkowy Spytkowice, gmina Spytkowice.

Fond 20, opis VIII, sprawa 243: cyrkuł Wadowice, okręg podatkowy Spytkowice, gmina Bachowice.

Fond 20, opis VIII, sprawa 245: cyrkuł Wadowice, metryka podatkowa gminy Miejsce.

Źródła drukowane

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego, t. 1, wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego, Lwów 1868.

Gospodarka Galicji 1772-1867. Inwentarz materiałów historycznych z archiwów i bibliotek Polski, Austrii i Ukrainy, t. 1-2, red. K. Ślusarek, Kraków 2015.

Opracowania

Broński K., Szpak J., *Procesy urbanizacyjne w Europie w XIX i XX wieku. Problemy i koncepcje badawcze*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie" 2002, nr 587, s. 17-30.

Budzyński Z., *Cesarskie gościńce w Galicji. Pierwszy etap budowy sieci dróg bitych (wg mapy józefińskiej Fryderyka Miega)*, w: *Galicyjskie drogi i bezdroża. Studium infrastruktury, organizacji i kultury podróżowania*, red. J. Kamińska-Kwak, Rzeszów 2013, s. 25-57.

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie. Przewodnik po zasobie archiwalnym, oprac. A. Krochmal, Warszawa 2005.

Faluszczak F.P., *Kartografia Galicji Wschodniej w latach 1772-1914*, Rzeszów 2011.

Fic M., Krzyżanowski L., Meus K., *Wilamowice 1818-2018. Miasto i ludzie*, Wilamowice 2018.

Fierich J., *Kultury rolnicze, zmianowania i zbiory w katastrze józefińskim 1785/7*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych" 1950, t. 12, s. 25-63.

Janeczek A., *Staropolski układ komunikacyjny na mapie józefińskiej Galicji z lat 1779-1783. Szansa czy iluzja rekonstrukcji*, w: *Galicyjskie drogi i bezdroża. Studium infrastruktury, organizacji i kultury podróżowania*, red. J. Kamińska-Kwak, Rzeszów 2013, s. 9-24.

Jop R., *Indeksy do ksiąg ziemskich, grodzkich i podkomorskich z wieków XVIII i XIX w Archiwum Państwowym w Lublinie*, „Studia Archiwalne" 2017, [t.] 4, s. 47-68.

Kiryk F., *Ksawery Liske. U źródeł naukowej regionalistyki polskiej* [W aneksie referat K. Liskego przedstawiony podczas II Zjazdu Historyków Polskich we Lwowie w 1890 r.: *W jaki sposób dałby się rozbudzić i rozwinąć ruch naukowy na prowincji?*], w: *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa*, t. 5: *Ludzie Lwowa*, red. K. Karolczak, Kraków 2005, s. 66-79.

Konias A., *Pierwsze wojskowe zdjęcie topograficzne Galicji z okresu „józefińskiego"*, w: *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779-1783*, t. 1, cz. A, red. W. Bukowski, B. Dybaś, Z. Noga, Kraków 2012.

Kusiński W., *Stadia rozwoju urbanizacji w Polsce*, „Przegląd Geograficzny" 1991, t. 63, z. 3-4, s. 271-281.

Meus K., *Polanka Wielka i jej mieszkańcy w czasach austriackich (1772-1918)*, w: *Polanka Wielka i jej mieszkańcy. Dzieje wsi od czasów najdawniejszych do 1945 roku*, red. T. Graff, K. Meus, Bielsko-Biała–Polanka Wielka 2025, s. 259-374.

Meus K., *Wadowice 1772-1918. Studium przypadku miasta galicyjskiego*, Kraków 2013.

Nowacki R., *Archiwum Krajowe Akt Grodzkich i Ziemskich we Lwowie w latach 1879-1933*, „Rocznik Lwowski" 2003, [on-line:] http://www.lwow.com.pl/rocznik/2003/archiwa1.html.

Nowak D.K., *Austriackie katastry gruntowe na terenie Galicji. Metryka Józefińska (1785-1789), Metryka Franciszkańska (1819-1820) i Stały Kataster Galicyjski (1844-1854). Studium Źródłoznawcze*, Krosno 2022.

Petryszyn H., *Historyczna sieć miast Galicji Wschodniej a zagadnienia współczesne*, „Teki Komisji Architektury Urbanistycznej Studiów Krajobrazu – Oddział Lubelski PAN" 2006, t. 2, s. 203-213.

Turska S., *Oswald Balzer (1853-1933) – wybitny historyk prawa i archiwista*, „Zeszyty Naukowe. Zbliżenia Cywilizacyjne" 2021, t. 17, nr 1, s. 51-66.
Włodarczyk E., *Miasto dziewiętnastowieczne jako przedmiot zainteresowań badawczych historyków – kierunki badań*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych" 1992/1995, t. 53/55, s. 63-77.
Wydro J., *Kataster gruntowy austriacki i jego znaczenie dla Galicji*, „Studia Historyczne" 1967, R. 10, z. 1/2 (36/37), s. 145-157.

Opracowania w języku ukraińskim
Йосифінська *(1785-1788) і* Францисканська *(1819-1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Покажчик населених пунктів*, Київ 1965.
Сосса P. I., *Історія картографування території України*, Київ 2007.

Abstract

Sources for the History of the Spytkowice Land in the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv. Part 1: Land Cadastres

For contemporary historians studying the socio-economic history of southern Polish towns and villages (located in former Galicia) at the turn of the nineteenth century, the land cadastres held in the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv remain crucial. This is also true for the villages of the Spytkowice municipality. Based on the Josephian and Franciscan cadastres, it was possible not only to illustrate the urbanisation processes of the localities in question, but above all to understand how the first rural self-government functioned in this area. Thanks to both cadastres, it was also possible to learn about the agricultural practices of Spytkowice, Bachowice, Ryczów, and neighbouring villages. The analysis of this documentation also gives reason to expand our knowledge of the genealogy of local peasant families, and in some cases can serve as a basis for biographical research on the peasants living in these lands 200 years ago and earlier.

Keywords: Galicia, land cadastres, imperial cadastral records, Spytkowice

Konrad Meus – doktor habilitowany, profesor Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, zatrudniony w Instytucie Historii i Archiwistyki tegoż Uniwersytetu (Katedra Historii XIX Wieku). Od września 2024 roku Dyrektor tegoż Instytutu. Do roku 2024 zastępca Dyrektora Centrum Badań Regionalistycznych UKEN. Członek zarządu Krakowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego, gdzie odpowiada m.in. za działalność regionalistyczną. Współtwórca i członek Komisji ds. Młodzieży w Towarzystwie Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. W latach 2016-2018 był kierownikiem Studiów Niemcoznawczych i Środkowoeuropejskich prowadzonych przez ówczesny Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie oraz Uniwersytet Karola w Pradze. Od 2022 roku członek Komisji do Badań Historii Niemców w Polsce (Kommission für die Geschichte der Deutschen in Polen) afiliowanej przy Instytucie Herdera w niemieckim Marburgu. Od roku 2023 należy do międzynarodowego zespołu zawiązanego przy Uniwersytecie w Tel Awiwie i Uniwersytecie w Hajfie

opracowującego *Atlas Żydów galicyjskich i bukowińskich* (*Historical Atlas of Jewish Galicia and Bukovina*). Autor i współautor kilkunastu monografii i około 100 artykułów z zakresu historii Galicji oraz dawnego pogranicza rosyjsko-austriackiego, w tym przede wszystkim dziejów społeczno-gospodarczych miast galicyjskich. Jego książka *Wadowice 1772-1918. Studium przypadku miasta galicyjskiego* znalazła się w gronie najlepszych książek historycznych w roku 2014 (decyzją kapituły Nagrody Identitas). Autor m.in. monografii poświęconej gospodarce Lwowa pt. *Izba Handlowa i Przemysłowa we Lwowie (1850-1918). Instytucja i ludzie* (Kraków 2021). Redaktor i współautor monografii z zakresu badań regionalistycznych poświęconych m.in.: Barwałdowi, Kętom, Michałowicom, Spytkowicom (w druku), Polance Wielkiej, Trzebini, Wadowicom, Wilamowicom, Zatorowi. Od sierpnia 2026 roku członek Rady Nowej Konstytucji powołanej przez Prezydenta RP Karola Nawrockiego.